

FABÓ EDIT

MAGYAR POLGÁROSODÁS A TÖRTÉNELMI KERETEK KÖZÖTT

KIVONAT: Magyarországon a dualizmus idejének polgárságát jobbra a városlakóvá váló középréteg alkotta, amely felölelte a szellemi munkából élő értelmiségieket (hivatalnokokat, újságírókat, jogászokat, orvosokat stb.), művészeket, iparosokat, vállalkozókat, kereskedőket, akik egyaránt lehettek elszegényedett nemesek vagy feltörekvő betelepülők. Az ünnepi alkalmak kiváló lehetőséget biztosítottak arra, hogy tisztázzák társadalmi helyüket és küldetésüket.

Az 1870-es évek közepére a valamikori politikai „Balközép” körül kristályosodott ki az a liberális erőcentrum, amely a nemzeti függetlenséget a kiegyezés által adott keretek alkotmányos kitágításával igyekezett biztosítani. (Ebből a szempontból különböztetendőek meg a „függetlenségpárti” nézetek a kossuthista „függetlenségi”-ektől.) Ez az erő – kormánypozícióba kerülve – minden téren elindította a modernizációt. Ennek a társaságnak a középréteget képviselő szellemi holdudvara – a fővárosi elit – 1874 augusztusában részt vett egy vidéki színházavatáson, amelynek ürügyén megfogalmazták az identitásukat összefoglaló feladatokat, célokat. A helyszín az egyik koronázó város és első számú királyi nyughely: Székesfehérvár volt, ahol bemutatták a többszörös áthallással bíró drámát, Katona József *Bánk bánját* közvetlenül Szent István ünnepe után. A premier kapcsán két fontos megállapítás látott napvilágot. Az egyik tétel szerint a sajtó és képviselői a hatodik hatalmi ágat képezik, a másik vélemény alapján Székesfehérvár színházépítő és művészetpártoló polgársága példát mutatott a magyar középosztály társadalomformáló erejéről. Az esemény egyszerre volt üzenet az akkori magyarországi hatalmi átrendeződést felügyelő királyi udvarnak, valamint az egyértelműen függetlenségpárti közvélemények.

Az 1875-ös választásokat a liberális párt nyerte meg és – a király mellett – hosszú időre meghatározó tényezővé vált. A kiegyezés után is kérdéses volt, hogy a közvélemény miként fogadja el I. Ferenc Józsefet mint magyar királyt. Az újságok – pártállástól függetlenül – az uralkodót az alkotmányosság letéteményeseként, az államiság őreként emlegették, illetve egy idő után Szent István emlékével ellensúlyozták tekintélyét. Ugyanis, miután országos ünnepnek számított a mindenkori király születésnapja és augusztus 20-a, Szent István napja, így Ferenc Józsefet is illő módon köszöntötték augusztus 18-án, de az 1880-ban nagy fénnel megtartott 50. születésnap után fordulat történt. A Monarchián belüli magyar sajtó augusztus 20-a környékén minden korábbinál hangsúlyosabban és terjedelmesebben foglalkozott a magyar államiság eszméjét hordozó Szent István életművével.

KULCSSZAVAK: polgárosodás, kultúra, színház, országos ünnepek, I. Ferenc József, Szent István, kiállítások, sajtóvélemények, Magyarország, dualizmus

EDIT FABÓ

RISE OF THE MIDDLE CLASSES IN HUNGARY WITHIN THE HISTORICAL FRAMEWORK

ABSTRACT: In Hungary, the bourgeoisie of the dualist period was mainly composed of the middle class, which included intellectuals (clerks, journalists, lawyers, doctors, etc.), artists, industrialists, entrepreneurs, merchants, who were either impoverished nobles or aspiring newcomers. The festive occasions provided an excellent opportunity for them to clarify their place in society and their mission.

By the mid-1870s, a liberal centre of power had crystallised around the former political 'centre-left', which attempted to secure national independence by constitutionally expanding the framework provided by the Compromise. (In this respect, the 'pro-independence' views are to be distinguished from the Kossuthian 'independence' views.) This circle of power – once in government – launched modernisation in all areas. In August 1874, the intellectual vanguard of this society – the elite of the capital – attended a theatre opening in the countryside, on the pretext of which they formulated the tasks and goals that would define their identity. The setting was Székesfehérvár, one of the crowning cities and the primary royal burial place, where József Katona's *Bánk bán*, a drama suggesting contemporary associations, was staged immediately after the feast of St Stephen. Two important observations were drawn from the premiere. According to the first, the press and its representatives are the sixth branch of power, and according to the second, the theatre-building and art-promoting bourgeoisie of Székesfehérvár exemplified the society-shaping power of the Hungarian middle class. The event was both a message to the royal court overseeing the power reshuffle in Hungary at the time, and a message to the clearly pro-independence public.

The Liberal Party won the 1875 elections and, along with the King, became a dominant factor for a long time. Even after the Reconciliation, it was still questionable how public opinion would accept Franz Joseph I as King of Hungary. The newspapers, regardless of party affiliation, referred to the monarch as the guarantor of constitutionality and the guardian of statehood, and after a while they counterbalanced his authority with the memory of St. Stephen. Since the birthday of the king and 20 August, St. Stephen's Day, were national holidays, Franz Joseph was appropriately greeted on 18 August, but after his 50th birthday, celebrated in 1880 with great pomp, a change occurred. Around 20 August, the Hungarian press within the Monarchy devoted more attention than ever to the legacy of St Stephen, who embodied the idea of Hungarian statehood.

KEYWORDS: rise of the middle classes, culture, theatre, national holidays, Franz Joseph I, St. Stephen, exhibitions, press reviews, Hungary, dualism

---

Bevezetés

Az 1867-es kiegyezést követően indult be Magyarországon az a társadalmi, gazdasági változás, amelynek egyik jellegzetessége a városiasodás, illetve a főváros nagyvárossá válása volt. Az átalakulás egyik legfontosabb hajtóműve a sajtó volt, ezért a Monarchia magyar kormányerői is támogatták azt a sajtószabadságot, amellyel a mintának tekintett angol, német és francia polgársághoz hasonló társadalmi közeget kívántak létrehozni, azért kialakuljon az ipari társadalomhoz szükséges életritmus és gondolkodás. A szándék egybeesett a korabeli közfelfogással, mely szerint a boldogulás alapja a művelődés, a tanulás, a törekvés és a szorgalom.¹

Tehát a városba költöző, vagy a várossal valamilyen kapcsolatot kereső tömegek jelentős mértékben igényelték azt a felületet – a sajtót, ahonnan tájékozódhattak

---

1 Agárdi 2015, 32–35.

az ismeretlen terepen, elsajátíthatták az újszerű szabályokat. Angliát megszegyenítő, pezsgő sajtóélet teremtődött, a szerkesztőségek versengtek a munkatársakért, akik jobbára az akkori hangadó értelmiséget képviselték. Az újságírók jelentős részének jogászai, bölcsészi, tanítói, netán gazdasági irányú végzettsége volt, és nem ritkán egyúttal a minisztériumok, hivatalok tisztviselői is voltak, de szép számmal volt köztük író, tudós és – főleg a levelezőhálózathoz – tartozó tanító vagy pap. Összességében, elég erős volt a sajtó ahhoz, hogy befolyásolhassa a közvéleményt.²

Közvetlenül a kiegyezés létrejöttében érdekelt politikai erők az 1870-es évek elejére elérték céljukat, és meggyengült a hatalmi centrum, a háttérben már újabb lehetséges szövetségek merültek fel. Az országot és politikusait – a királlyal kötött 1867-es alku mellett is – az általános függetlenségpártiság jellemezte, az eltérő pártállásokat csupán az különböztette meg, hogy az önállóság mennyi idő alatt és milyen módon érhető el. Az 1875-ös választásokra létrejött a Szabadelvű Párt, amelynek neve egyszerre jelentette a liberalizmus elvei és az ország szabadsága – függetlensége melletti kiállást. Azonban az 1874-es év még a politikai élet átrendeződésének jegyében zajlott, amelynek legerősebb vonulatában a kiegyezést elfogadó, addigi kormányzó tényezőknél és a függetlenségpártibb képviselőknek kellett megtalálniuk a közös álláspontot az új kényelmes többséget biztosító nagyobb párt, a Szabadelvű Párt felállításához. A vázlatos kortörténeti áttekintés egy olyan ünneptörténeti kutatáson alapul, amely elsősorban az egykorú sajtóközlésekre támaszkodik.

Színház, a kultúra temploma

A felvilágosodás óta a színház egyre nagyobb szerephez jutott, ugyanis – az iskola és templom mellett – a hasznos polgárrá nevelés egyik legfontosabb színterévé vált, hiszen a szórakoztatva oktatást tartották a leghatékonyabb módszernek. Magyarországon ez azonban együtt járt a függetlenedés és a fejlődés igényével, amelyhez az út pedig az erőteljesebb patrióta nézetten át vezetett, vagyis előtérbe került a magyar nyelv és kultúra művelése és terjesztése. A haladást pedig

2 Buzinkay 2016.

olyan eszmék és magatartásminták képviselték, amelyekben az ideális polgári mentalitás megmutatkozhatott. Az eszményi honpolgár és hazafi összhangot tud teremteni a jogok és kötelességek között, ismeri a demokratikus elveket, saját képességei szerint jut előre, büszke a múltjára, szilárd erkölcsiségével pártolja a jót, ám elveti a rosszat, és végül, de nem utolsó sorban, a közösség javán fáradozik. És a színház volt az az intézmény, amelyben a polgári kultúrát jelentő értékrendet a legváltozatosabb módon mutatták be Thália papnői és papjai.³

A dualizmus idején ezért kapott különös jelentőséget egy 1874-es vidéki színházavató. Emellett az sem volt elhanyagolható körülmény, hogy tovább élt az önkényuralom emléke, amelyben minden történésnek volt egy- vagy többretegű szimbolikus – üzenetértékű – jelentése, vagyis amikor még tudni kellett a „sorok között olvasni”. Az eseményre a magyar királyok koronázásának és nyughelyének városában, Székesfehérváron került sor, s nem is akármikor, a nemzeti ünnepnek tartott augusztus 20-i Szent István-nap után két nappal, augusztus 22-én. A színdarabválasztás sem volt véletlen, pontosabban a színmű előtörténete miatt mindenki a „legnemzetibb” drámának tekintette a művet.

1. kép, A székesfehérvári színház, a kép forrása: *Vasárnapi Ujság*, 26. (1879. május 11.) 19. sz. 301., lelőhely: Országos Széchényi Könyvtár, jelzet: MHC 2.960

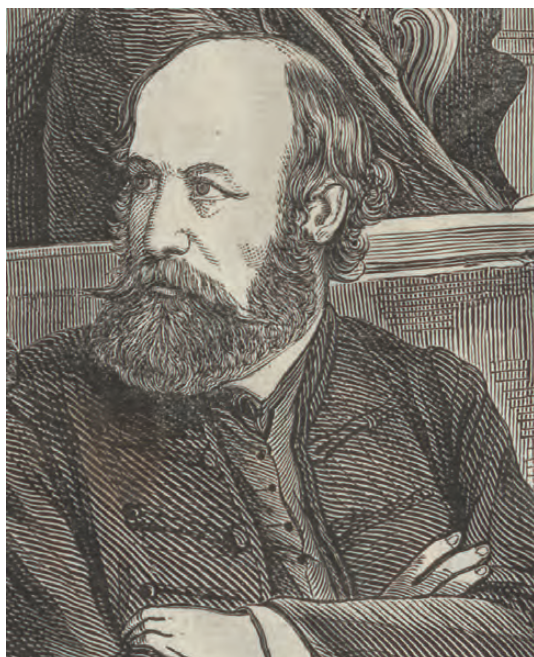
3 Hont 1962, 77–179.

Katona József (1791–1830) *Bánk bán* című drámájának ősbemutatója Kasán 1833. február 15-én volt, s utána pedig a nemzet életének meghatározó eseményeinek fénypontja lett. Az író egykori barátja, a színész Udvarhelyi Miklós (1792–1864) meg volt győződve a mű kiválóságáról („remek”), s ezért választotta jutalomjátékaul a darabot. Az 1819-ben véglegesített kézirat eleinte csak a kiadásra kapott engedélyt a cenzúrától, mert félték annak felségsértő áthallásától, lázadásra ösztönző mondataitól. A nagyközönség tehát olvashatta drámát, de színre vitelének hatását csak később, 1833-tól tapasztalhatta meg. A hazaszeretetet (is) megfogalmazó színmű egyre ismertebbé és jelentőségtejjesebbé vált. A magyar forradalom 1848. március 15-e estéjén, a Nemzeti Színház közkívánatra a nap betetőzésének szánta a darab műsorra tűzését, azonban az előadás nem mehetett le egészen, mert a felfokozott hangulat heve elsodorta. A legenda szerint akkor a színpadon történt az a sorsdöntő találkozás Jókai Mór (1825–1904) és Laborfalvi Róza (1817–1886) között, amely lángra lobbantotta szerelmüket. Az író a „márciusi ifjak” egyikeként lépett a deszkákra, ahol az általános lelkesülésben, amikor a Gertrudis jelmezébe öltözött színésznő feltűzte a kokárdát Jókai kabátjára, tekintetük egybeforrt. A kialakuló párkapcsolatot – különösen az író köréből – nem mindenki üdvözölte, azonban idővel a szilárdnak bizonyuló házasság eloszlatta a kétségeket, s a házaspár a közélet meghatározó szereplői lett.

Az 1867. évi kiegyezéssel felélénkülhetett a kulturális élet, amelyben a színházakat kitüntetett érdeklődés övezte. A székesfehérvári Vörösmarty Kör 1869 végén indítványozta a város vezetőségénél egy színházi épület megépítését. A kezdeményezést adományozások és tettek követték, 1872-ben lefektették a Thália új templomának alapkövét, s 1874-ben pedig átadhatták ifj. Koch Henrik (1837/1840–1889) és Szkalnitzky Antal (1836–1878) által tervezett teátrumot (1. kép). S mivel Székesfehérvár a magyar királyok temetkezési helyeként vonult be a történelmi köztudatba, ezért a színházavató díszelőadásra a koronás fők egyikét, II. Andrást (1176/1177–1235) megidéző műként esett a választás Katona József *Bánk bán*jára.

Az 1874. augusztus 22-i nyitóünnepségről részletesen tudósított *A Hon* munkatársa, Szathmáry György (1845–1898), aki annál is inkább igyekezett érzékletes beszámolót adni az eseményről, hiszen szerkesztőségi előljárója, Jókai Mór a dí-

szvendégi sor élére került (2. kép). A meghívott előkelőségek egyike megjegyezte, hogy az avatáson megjelentek többsége a színészetet, az irodalmat és a tudományt képviselte, valamint számosan voltak – az akkor még csak – „hatodik nagyhatalom, a sajtó” buzgó napszámosai. A hírlapírás előkelő státuszáról – ugyanilyen szófordulattal – Jókai már 1866-ban írt lapja tárcarovatában.⁴ A kifejezés arra utal, hogy Edmund Burke (1729–1797) nyomán⁵ viszonylag helytálló, korszerű és pontos társadalmi ismeretekkel, és erre vonatkozó önreflexióval rendelkeztek.⁶

2. kép, Jókai Mór, a kép forrása: *Vasárnapi Ujság*, 15. (1868. augusztus 2.) 31. sz. 369., lelőhely: Országos Széchényi Könyvtár, jelzet: MHC 2.960

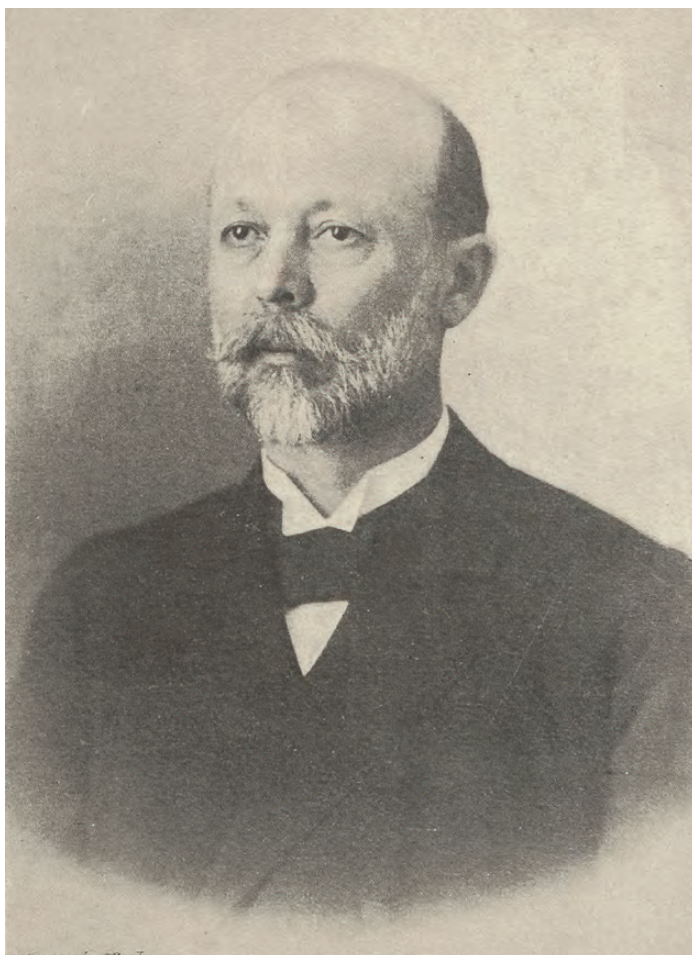
-
- 4 Jókai Mór: A sajtó és a censura Magyarországon. *A Hon*, 1866. november 1. [1]., november 3. [1]., november 4. [1]., november 6. [1]., november 7. [1]., november 11. [1]., november 18. [1]., november 25. [1–2].
- 5 “Burke said there were Three Estates in Parliament; but, in the Reporters’ Gallery yonder, there sat a Fourth Estate more important far than they all.” Carlyle 1993, 141.
- 6 A sajtó befolyásoló erejének előretörését érzékelteti, hogy ma már a „negyedik hatalmi ágként” emlegetik. Lásd Cservák 2002.

A zsúfolásig telt nézőtéren alig várták a 7 órakor kezdődő díszelőadást, melynek nyitányát követte a *Rákóczi-induló*, felcsendültek a *Szózat*ból vett motívumok, majd Jókainé Laborfalvi Róza (3. kép) elszavalta férje ez alkalomra írt költeményét, a *Prológot*. A vers utolsó hazafias érzéseket fokozó sorainak elhangzása után a közönség tomboló tapsviharban és éljenzésben tört ki. (A teljes mű megtalálható *A Hon* 1874-es reggeli kiadásának augusztus 23-i számának a címlap alján szereplő tárcarovatban.) A kitartó tetszésnyilvánítás hatására Jókai Mór feleségével a karján már majdnem a nézők elé lépett volna, de karmester sietősen folytatásra intette zenekarát, ezért sokan sajnálták, hogy a pár együttes nyílt színi ünneplése elmaradt. S ezután került sor a nagy sikerű *Bánk bán* előadására, melyben kitűnt Laborfalvi Róza bravúros Gertrudis királyné alakításával.

3. kép, Laborfalvi Róza mint Gertrudis a *Bánk bán*ban, a kép forrása: *Vasárnapi Ujság*, 30. (1883. december 2.) 48. sz. 772., lelőhely: Országos Széchényi Könyvtár, jelzet: MHC 2.960

4. kép, Szathmáry György, a kép forrása: *Vasárnapi Ujság*, 45. (1898. január 23.) 4. sz. 63., lelőhely: Országos Széchényi Könyvtár, jelzet: MHC 2.960

Az eseményről szóló tudósítást az a tehetséges jogász és tanár Szathmáry György (4. kép) írta, akinek a nehéz gyermeksorsa mellett tanulmányai eredményivel sikerült befolyásos pártfogók figyelmét kiérdemelnie. A nemzeti elköteleződésű bölcsészből később miniszteri tanácsos és országgyűlési képviselő lett, szakmai tevékenységét főként a középiskolai oktatás terén fejtette ki. Az egyik ilyen pártfogó, a főleg romantikus regényei után ismert, sokoldalú

Jókai Mór volt. Ő volt *A Hon* főszerkesztője, tulajdonosa, aki később függetlenségpárti nézeteit a Szabadelvű Párt politikusaként képviselte a parlamentben. Jókai életét, pályáját a szakirodalom alaposan feltárta, az azonban továbbra is rejtély, illetve nehéz megválaszolni, hogy hogyan fordult úgy sorsának kereke, hogy a hosszú 19. század szinte valamennyi kulcsfontosságú történéseinél jelen volt. Érdemes számba venni a színházavató beszámolójában idézett korabeli hírességeket. Mindenesetre mérhetetlen bizalommal tekintett a szorgalmas, igyekvő, erkölcsös ember „teremtő erejére”. 1873-ban jelentette meg a *Jövő század regénye* című egyetlen olyan művét, melyet nem megtörtént események ihlettek, és amelynek híres összegző gondolata „Még hátra van ránézve a legnagyobb tökély fokára emelő megdicsőülés – ez az ismeret. Az ismeretek diadala lesz az, amidőn az a halandó, aki azt mondja magáról: »Én vagyok az Isten!«, leteszi koronáját azon halandó előtt, aki azt mondja: »Én vagyok az ember!«”⁷ A legtekintélyesebb díszvendég talán az egykor nádori és kancellári tisztséget is betöltő Szőgyény-Marich László (1806–1893), aki ekkor (Székesfehérvár közigazgatási területének) Fejér vármegye főispánja volt. Róla mindenki tudta, hogy a kiegyezés előtt a régi magyar alkotmányosság helyreállításért küzdött, emellett főrendiházi tag és belső, titkos tanácsos volt. A főispán először a királyra, majd Jókaira emelte poharát. Ezután Pulszky Ferenc (1817–1897) emelkedett szóra, akinek szónoklata szerint a művészetet és a kultúrát támogató nemzetnek nincs félnivalója a jövőtől. Pulszky Ferenc országgyűlési képviselő, régész, műgyűjtő és a Magyar Tudományos Akadémia tagja elfogadta a kiegyezési politikát, és megkerülhetetlen vezéregyénisége volt a kor kulturális életének. S mindemellett magas rangú szabadkőműves háttére is köztudott volt, hiszen az akkori „Magyarországi Jánosrendi Nagy-páholy” első nagymesterének választották. (Itt meg kell jegyezni, hogy a szabadkőművesség léte, működése korántsem volt annyira titkos, mint ahogy az ma feltételezhető. A fontosabb nyilvános szabadkőműves rendezvényekről a sajtó is beszámolt, közzétette a megjelentek névsorát, sőt ismertette a mozgalom célját, bemutatta a hazai vezetőket.⁸) A következő hivat-

7 Jókai [1872]1981, 12.

8 H[öke] L[ajos]: A szabadkőművességről. I–II. *Vasárnapi Ujság*, 20. (1873. január 19.) 3. sz. 31., (1873. január 26.) 4. sz. 43.

kozott nevezetesség Gyulai Pál (1826–1909) volt, aki a kor irodalmi és színházi életének kritikusja és egyben tanára, továbbá a Kisfaludy Társaság és Magyar Tudományos Akadémia egyik vezető tisztségviselője volt. Az irodalmár megtörtént esetekkel példázta a város irodalom és színház iránti elkötelezettségét. Ezek után Jókai Mór vette át a szót, aki elmondta, hogy a székesfehérvári színházavatás jelentősége az 1837-es pesti színházadához mérhető, hiszen akkor a székesfehérvári művészek léptek fel, s ezúttal pedig a pesti színészek közreműködésével zajlott az ünnepi nyitóelőadás, végül megköszönte a főispán pártoló magatartását. A beszámoló a hírességek közül kiemelte még – többek között – Henszlmann Imrét (1813–1888) művészettörténészt, régészt, építészt, orvost, rövid ideig kormánypárti országgyűlési képviselőt, aki ezidőtájt kezdte a Székesfehérváron eltemetett királyok földi maradványainak feltárását, valamint Arany László (1844–1898) jogászt, költőt és népmesegyűjtőt, aki az Országos Földhitel Intézet igazgatója volt. A pénzügyeit kezelte a Magyar Tudományos Akadémia és a Kisfaludy Társaság pénzügyeit. Az egyértelmű, hogy a premieren megjelent díszvendégek köre – mai társadalomtudományi szóhasználatlaltal – egy hálózati csomópontot rajzol ki. A 20. században ezt még csak egyszerűen társadalmi vagy kapcsolati tőkének hívták.

A díszvendégek a sikeres bemutató után banketten gyűltek össze, ahol pohár-csengések közepette mondtak egymásra köszöntöket, melyekben elsősorban Jókait éltették, mert külföldön művei dicsőséget és becsületet hoztak a magyarságnak, illetve mert ünnepi költeményében a hazafias érzületet kifejezően jelenítette meg. Jókaiék éjfélt után, fél egy körül visszavonultak. A társaság ott maradt tagjai egyetértettek abban, hogy a színház létrejötte szép példája annak a középosztályra épülő működő polgári társadalomnak, amely Amerikát is felemelte. A polgári mentalitás erkölcsiségének, vagyis a dualizmus kori kulturális élet értékközösségének egyik fontos alapja a hazaszeretet volt, amely a székesfehérvári színházavatáskor is vezérmotívummá vált.⁹

A kiegyezés idején a Ferenc Józseffel (1830–1916) való tárgyalások nyilvánvalóvá tették, hogy a függetlenség kérdésében hajlíthatatlan magyar politikai vezetés belátható időn belül nem tudja megvalósítani az ország teljes önállóságát,

9 Agárdi 2015, 32–35.

viszont az egyezkedésjellegű párbeszédés viszonyban a mozgástér tágításának esélyét látták. Azaz annak lehetőségét, hogy az akkor kialakult helyzet a korlátok ellenére – idővel – továbblazítható, és ennek érdekében leginkább a Szabadelvű Pártnak sikerült kitöltenie a hazai politikai erőteret. Az 1875-ös választásokat a liberális vezetői kör nyerte meg, amelyhez a székesfehérvári színházi ünnepség díszvendégei is tartoztak. A korokkal való történelmi párhuzamokat tartalmazó darabválasztás mindenképp arról árulkodik, hogy a múltból levezethető elvek és keretek is jelentős legitimációs bázist jelentettek.

Országos ünnepek történelmi háttérrel

Az eltiport szabadságharc, az azt követő elnyomás, majd a kiegyezés továbbra is felszínen tartotta az egész országra jellemző függetlenségpártiságot mint természetesen igényt. Viszont az önállóság megszerzésének halasztása még inkább a történelem felé fordította a figyelmet azért, hogy a jövőbeli elvárások realitása eleven eszme legyen.¹⁰ A múltbéli támaszkeresést táplálta a (kései) romantika, amely befolyásolta a kor életszemléletét és vágyait.¹¹ Ez a korszellem felölelte az emberi érzélemlát és fantázia szinte összes motívumát: a kifakadó életörömet, a lemondó fájdalmat, a szabadság eszméjét, a dicsőített és megharcolt nemzeti múltat, az egzotikum iránti vonalmat, a személyes megélést, a kalandvágyat, a regényes fordulatokkal teli sorsokat, a szövevényes cselekményeket, az álom és valóság különbözőségét, a misztikumot, a természetkultuszt és a természetet átható világszellemet.¹² A modernizálódás idején a fejlődés irányának meghatározásához a történelmi mintákhoz nyúltak.

A lendületes iparosodás, városaisodás látványos eredményeket hozott nemcsak külföldön, hanem Magyarországon is. Az „új kezdetben” vagy „alapításban” gondolkodók értékrendjére és szemléletére nagy hatással volt az a minta, amelyet elérni és megvalósítani kívántak. Ezt a mintát a reneszánsz szolgáltatta, hiszen ekkor fedezte fel az ember önmaga számára a földi élet szépségeit, kí-

10 Eliade 1993.

11 Lásd Assmann 2018.; Hartog 2016.

12 Lásd Brock 2015.

sértéseit, megpróbáltatásait mint megelégedő vagy kiteljesítendő létprogramot. Nyugat-Európa tőkés vállalkozói ennek szellemében gyűjtötték vagyonukat, és külsőségekben is ennek megjelenítésére törekedtek. A művészetben „neoreneszánsznak”, „neogótikának” nevezett stílus tekintélyes irányzatot képviselt, a megrendelők és kivitelezők szívesen fordultak híres előképekhez.

A viharos magyar történelemben pedig a reneszánsz volt az az utolsó virágzó korszak, amelynek nagyságát és szépségét mindenki pártatlanul elismerte, és amelynek folytatásával – az átugrott századok viszontagságai ellenére – legalább olyan színvonalú teljesítmény ígéretét hordozta. Az eltelt századok nyugat-európai történelme azonban a mintának tekintett alkotások bőséges tárházat vonultatta fel, amelynek alapján a kiegyezés utáni hazai emlékezetpolitika „megalkothatta” a követendő polgári társadalom tárgyi és épített környezetét. A törekvésben vezető szerepe volt a fővárosnak, amely a koncentrálnak történelmi példákat idéző historizáló épített környezete az eklektika¹³ pazar látványával fogadta a látogatókat. Sőt, maga az uralkodó is megfogalmazta a budai királyi vár bővítésekor, hogy „az mind a kényelem, mind a műizlés magasabb igényeinek megfelelően, s amennyire lehetséges, megközelítse Mátyás király palotájának fényét”.¹⁴

Az elért eredmények értékelése évről évre megtörtént. Két központi szervezésű országos ünnepséget tartottak, az egyik a mindenkori király születésnapja, a másik az államalapító Szent István napja volt. Ferenc József születésnapja augusztus 18-ára esett, Szent István napját pedig augusztus 20-án ünnepelték (5. kép). A kortársak beszámolóiban és az egykorú sajtóban kínosan ügyeltek arra, hogy elkülönítsék a két jeles nap rendezvényeit, ezért a közbeeső 19-i dátummal megjelenő híryanagnál feltűnőbb volt annak hétköznapiabb jellege, a „semleges” témaválasztása. (Bár ez nem jelenti azt, hogy ekkor ne lettek volna utólagos közlések, vagy előzetes felhívások, de mindig egyértelmű volt, hogy melyik kiemelt alkalomra vonatkoznak a kettő közül.)

13 Szabó 1983, 958.

14 Bobula János: A királyi várpalota Budán. *Vasárnapi Ujság*, 32. (1885. április 5.) 14. sz. 222.

5. kép, Szent István-napi körmenet a budai várban, a kép forrása: *Vasárnapi Ujság*, 29. (1882. augusztus 20.) 34. sz. 536., lelőhely: Országos Széchényi Könyvtár, jelzet: MHC 2.960

A királyi születésnap sokkal szolidabb és diszkrétebb ünnep volt a Szent István-naphoz képest, s ennek oka elsősorban a rendezvény protokolláris jellege, ugyanis csupán egy szűk kör érintkezhetett személyesen az uralkodóval (6. kép), az alulról jövő köszöntések is csak többszörös áttételes közvetítéssel jutottak el őfelségéhez, míg a népszerű Szent István-ünnepen tömegek vettek részt. 1880-ban azonban érkezett egy megkerülhetetlen évforduló, ugyanis a magyar király, Ferenc József augusztus 18-án töltötte be 50. életévét. Az uralkodói jubileumon a szokásosnál fényesebb keretek között zajlottak a megemlékezések. Az uralkodói évforduló kapcsán Ferenc József mint az alkotmányosság, az állam fundamentumának őrzője jelent meg a sajtóban.

6. kép, Ferenc József köszöntőt mond az olasz királyi pár látogatása alkalmából, a kép forrása: *Vasárnapi Ujság*, 28. (1881. november 20.) 47. sz. 742., lelőhely: Országos Széchényi Könyvtár, jelzet: MHC 2.960

A másik esemény az államiság, azaz a Szent István-nap ünnepe reggel 7 órakor kezdődött, amikor magas rangú állami tisztviselők gyülekeztek a Budai vár Szent Zsigmond-kápolnájában, illetve az előtte levő téren, ahonnan a menet indult. Elöl haladtak a különféle céhek, testületek, őket követték az iskolák, a szerzetesek, a fővárosi plébániák szolgálattevői, a gyalogos katonaság, a hatósági és a minisztériumok hivatalnokai, a papság, s mellettük és oldalt

az egyetemek vezetői. A fölvonulás központjában a lelkészek soraiban vonult a Zsigmond-kápolna prépostja, a Szent Jobb őre és négy miseruhás, süveges diakónus, aki a fáklyát tartó tisztek kíséretében a Szent Jobbot hordozta. A menetet határozott rendbe sorolt, vezető rangú állami hivatalnokok zárták. A vonulókat a Szent Jobb órétől két oldalt katonák sorfala fogta közre, mindannyian áthaladtak a Hentzi, majd a Dísz téren, az Úri utcán, a Tanácsház téren, végül megérkeztek a Nagyboldogasszony- vagy Mátyás-templomba, ahol letették az ereklyét. Az ünnepi nagymise és szónoklat idején a Dísz téren egy zászlóalj várakozott, az istentisztelet alatt leadott három díszlövést, melyekre a Gellért-hegy ágyúi válaszoltak. A szertartás végén a Szent Jobbot felemelték és visszavitték a vártemplomba, s a rendezvény a Te Deummal ért véget. Az esemény lebonyolításában, a rend fenntartásában a főváros küldöttei is részt vettek.¹⁵

Az augusztus 20-i ünnepnapon megjelenő *Pesti Napló* ismét vezércikkben adott helyzetértékelést a történelmi évforduló kapcsán (7. kép).¹⁶ A szerkesztőségi írás sajnálta, hogy a Tisza-kormány felekezeti, s nem politikai alapon rendelte el a részvételt a nemzeti ünnepen, mert így a felekezetekhez tartozó nemzetiségek csak akadékoskodnak. Az eszmefuttatás öt pontban foglalta össze a Szent István-nap lényegét, amely képviseli 1. az önálló magyar állam születésének több évszázados évfordulóját, 2. a történelmi és törvényes alapokon nyugvó uralmi elveket, 3. a magyar alkotmány nyolcszáz éves jogfolytonosságát, 4. a magyar nemzet kereszténységét és vallásosságát, 5. Magyarország kulturális fejlődését. A szerkesztőségi cikk nemcsak a hazafias politikát tartotta fontosnak az államalkotó nemzet fennmaradásához, hanem az ezt szolgáló kultúrát is. Az írás utolsó mondatával sommázta az ünnepi alkalomra felhozott gondolatok lényegét, amely szerint csakis a műveltség teszi a „kis nemzeteket nagygyá”.

A Szent István-nap másnapján a *Pesti Napló* felsorolta a megszokott központi ünnepség főbb elemeit: a misét, a körmenet kiemelt résztvevőit, az útvonalat, az ágyúlövéseket, a zenekarokat, az általuk játszott császári himnuszt, majd közlése szerint a szertartás fél tizenegy tájban véget ért, s utána – bár

15 *Szent István király ünnepe az ünnepélyes bucsú menetrenddel. A nagy király életrajzával és sz. ereklyéinek s az sz. korona történetével.* Werfer Ny., Pest, 1860. 5–6.

16 Budapest, aug. 19. *Pesti Napló*, Reggeli kiadás. 1880. augusztus 20. [1].

korábbi vezércikkében felvetette a felekezeti ellenérzéseket – mégis a várbeli „néptömegek hullámszását” észlelte.¹⁷ Az újság bővebben számolt be a (hét vasárnapján tartott) bécsi rendezvényről, utalt a szónoklatot kísérő elismerésre, mert az a vallás szükségességét emelte ki, és végül kitért az előkelőségekre, valamint a díszbédén megjelentekre és a pohárköszöntőkre.¹⁸ A hírek között szerepelt még az az értesülés, miszerint Simor János (1813–1891) hercegprímás születésnapján avatta fel az általa alapított leányiskolát.¹⁹ A napilap ünnepi hírfolyamának utolsó darabja a párizsi Magyar Társulat ünnepi összejöveteléről szólt.²⁰ A kint élő magyarok közül 40-50-en Párizs egyik közkedvelt kis szigetén (Daumesnil) gyűltek össze a nevezetes napon, és az együttlét alkalmával meghallgatták Berzsenyi Dániel (1776–1836) *A magyarokhoz* című hazafias ódáját, Petőfi Sándor (1823–1849 [1856?]) *Vándorlegény* című versét, megemlékeztek a király születésnapjáról, dicsérték Párizst, és köszöntötték a távollévő elnököt, a híres festő Zichy Mihályt (1827–1906), majd kétszer is elénekelték a *Marseillaise*-t, végül a találkozó estéllyel zárult.

A király 1880. évi jubileumi születésnapjának egy évvel később emlékezetpolitikai következménye lett. 1881-ben ugyanis a kiegyezést részben elfogadó és a mindenkori hatalommal szemben higgadt magatartásra törekvő *Pesti Napló* hírlapírói köre – az előző évektől eltérően – bővebb híryanagot szolgáltatott az olvasónak, ráadásul Szent István emlékezetének fenntartása érdekében kezdeményezőként lépett fel.

A napilap szerkesztősége a továbbiakban – ugyancsak a címloldalon – a történelmi évforduló alkalmából a szent király szobrára való gyűjtési felhívást tett közzé.²¹ A javaslat emlékeztetett „nemzetünk régi óhajtására”, hogy olyan nagy királyainak szobrot állítsanak, mint például amilyen Árpád fejedelem (845–907), Szent István vagy Mátyás (1443–1490) is volt. De a szándékból nem valósult meg semmi sem, holott „[m]inden nemzetnek vannak historikus szobraik, a magyarnak nincsen”.²² Az indítvány főleg a katolikus egyházat ostromozta,

17 Szent István napja. *Pesti Napló*, Esti kiadás. 1880. augusztus 21. [2].

18 Sz. István napja Bécsben. *Pesti Napló*, Reggeli kiadás. 1880. augusztus 24. [2].

19 A hercegprímás. *Pesti Napló*, Reggeli kiadás. 1880. augusztus 24. [2].

20 Szent István ünnepe Párisban. *Pesti Napló*, Esti kiadás. 1880. augusztus 26. [1–2].

21 A Szent István-szobor. *Pesti Napló*, Reggeli kiadás. 1881. augusztus 20. [1–2].

22 Uo. [1].

hiszen minden szentnek emeltetett szobrot, így számtalan Mária- és Szentháromság-szobor található szerte az országban, sőt még a cseh Szent Nepomuk is minden település hídján ott köszönti a vándort, de Magyarország védőszentjének sehol nincs emlékműve. Pedig az egyház éppen a keresztény államalapító királynak köszönheti megerendszerét, szervezetét és azt a bőséges jövedelmét, amely még a főpapoknak is olyan javadalmazást jelentett, amely meghaladta a világi közjogi méltóság, a miniszterelnök fizetését. A szerkesztőség azonban a nemzetet is megszólította.

7. kép, Roskovics Ignác: Szent Zsigmond-kápolna oltárképének vázlata, a kép forrása: *Vasárnapi Ujság*, 47. (1900. január 7.) 1. sz. [1.], lelőhely: Országos Széchényi Könyvtár, jelzet: MHC 2.960

„S ki tette meg első rendül a főpapokat Magyarországon? Szent István. Most is a katolikus püspökök azon joguknál fogva ülnek a főrendek házában, mint tagjai a törvényhozásnak, mert szent István király rendi alkotmányában nekik e jogot megadta.

Ennek folytán első sorban a minden nemzeti kulturérdekek és a szépművészetekért lelkesülő főpapokat illetné meg, hogy a szent István-szobor ügyét felkarolják és kezdeményezzék.

De mi az egész nemzet áldozatkészségére számítunk, ha e célra adakozni bizalmat érdemlő férfiak által felhivatik. Szent István nemcsak a katolikus egyház szentje, hanem egyszersmind az osztatlan magyar nemzet civilizátora, a magyar állam szervezője s a magyar alkotmány megteremtője. Az Árpád-ház legnagyobb fejedelme ő vala. E nemzet hálás iránta valláskülönbség nélkül és szent István napja egyházi ünnep a katolikusoknak, de nemzeti ünnepe mindnyájunknak. [...]

Mert a szobor, mint műemlek, a legszebb művészeti feladványok közé tartozik, s a probléma megoldása hazai művészeink tehetségét a legérdekesebb versenyre indítaná. A csatákban győztes vezér, az első magyar lovas, a magyar nemesség alapítója, helyesen csak lóháton ábrázolható. Az első királyt a királyi jelvények nélkül képzelni nem lehetséges. [...]

Ugy véljük legméltóbban ünnepelhetni szent István napját, ha a nemzetet a hála adósságára emlékeztetjük s egyúttal kijelentjük, hogy szent István szobrára adakozásokat elfogadunk, a legkisebb összeget is köszönettel vesszük, s ideiglenesen, míg e célra bizottság nem alakul, a főváros letéti hivatalába fogjuk elhelyezni.”

A *Pesti Napló* a felhívás megjelenésétől kezdve naponta közölte az adakozók névsorát és a felajánlott összeget. A közleményre először kevesen jelentkeztek, az első három adományozó a középréteget képviselte, ezért a lap újabb, közönség-kovácsoló gondolatokkal ösztönözte olvasóit.²³

23 Az első adakozók Szent István szobrára. *Pesti Napló*, Reggeli kiadás. 1881. augusztus 23. [2].

A szerkesztőség a későbbiekben is kitartásáról biztosította a nagyközönséget, hiszen mozgalommá kívánta tenni a kezdeményezést, és további serkentő részleteket közölt a támogatók leveleiből.²⁴ A következőkben már közkedvelt, „divatos” nemzeti ügygé avatta a gyűjtést,²⁵ amely mentes a „valláskülönbségektől”,²⁶ s napon-ta tudatta a gyarapodást.²⁷ A szent királyt méltó módon ábrázoló szobrot csak egy negyedszázad múltán, 1906-ban adták át a historizáló módon újjáépített budai várban (8. kép). Az újság emlékeztette az általában függetlenségpárti nagyközönséget, hogy bár az ausztriai Habsburg-házból való uralkodó ül a trónon, azonban van az országnak egy olyan történelmi királya, akinek szentsége és államalkotói tevékenysége folytán állandó eszmei hatalma megkérdőjelezhetetlen és időtlen.

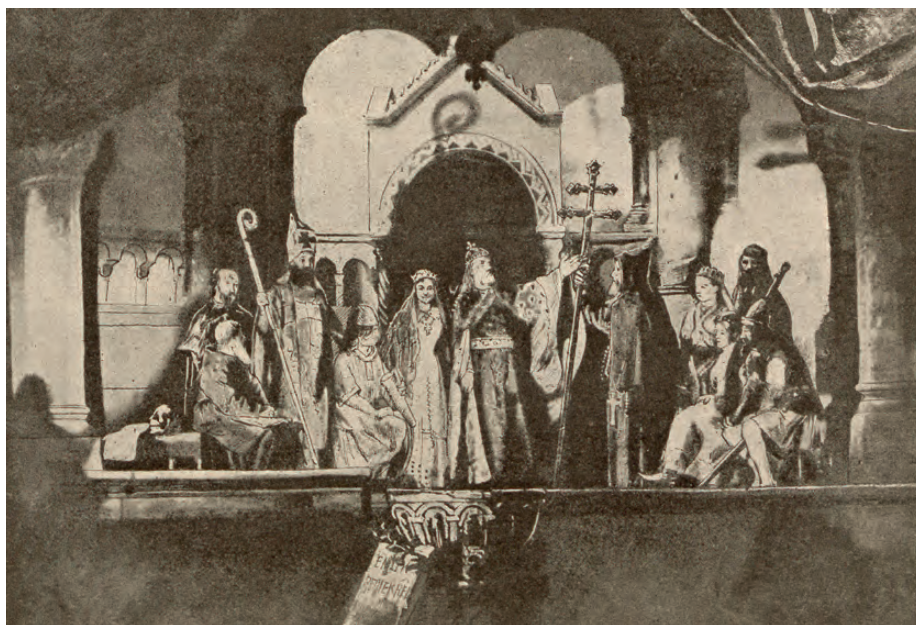
8. kép, A Szent István-szobor a leleplezés után, a kép forrása: *Vasárnapi Ujság*, 53. (1906. május 27.) 21. sz. [329]., lelőhely: Országos Széchényi Könyvtár, jelzet: MHC 2.960

24 Szent István szobrára. *Pesti Napló*, Reggeli kiadás. 1881. augusztus 24. [2].

25 A Szent István szobrára. *Pesti Napló*, Reggeli kiadás. 1881. augusztus 25. [2].

26 Adakozások a szent István-szoborra. *Pesti Napló*, Reggeli kiadás. 1881. augusztus 26. [2].

27 Szent István szobrára. *Pesti Napló*, Reggeli kiadás. 1881. augusztus 27. [2].; A szent István szoborra. *Pesti Napló*, Reggeli kiadás. 1881. augusztus 28. [2].; Szent István szobrára. *Pesti Napló*, Reggeli kiadás. 1881. augusztus 29. [2].; Szent István szobrára. *Pesti Napló*, Reggeli kiadás. 1881. augusztus 31. [2].

9. kép, Nagy Lázár: Szent István átveszi a kereszténység jelképeit, (fénykép után, életkép a Vigadóban, Szent István: id. gróf Széchenyi Imre, Gizella királyné: Kramolin Papp Emilia báróné, Imre herceg: gróf Hunyadi László, püspökök: Rakovszky Ferencz, Stróbl Alajos, kis leány: Elek Valéria, Endre herceg: gróf Hunyadi József, udvarhölgy: herceg Thurn-Taxis Emilia, tudós: gróf Zedwitz-Utz), a kép forrása: *Vasárnapi Ujság*, 42. (1895. április 28.) 17. sz. 273., lelőhely: Országos Széchényi Könyvtár, jelzet: MHC 2.960

A dualizmus kori általános közfelfogásának társadalomszemléletét alapvetően meghatározták a történelmi állam keretei.²⁸ S hogy mennyire megbecsültek voltak a magyar történelem eszményített dicső eseményei, arról egy 1895-ös jótékonyági est tanúskodik. A műsor olyan élőképek felállításából állt, amelyek ezeket a közismert és közkedvelt történelmi fordulópontokat jelenítették meg. Ezek közé tartozott a Szent István-i életmű egy fejezete, amikor az uralko-

28 Lásd Atkins 2016.; Szabó 2009.

dó átvette a keresztény jelképeket. A jelenetet ábrázoló élőkép korhű jelmezbe öltözött alakjainak megtestesítésére a korabeli arisztokrácia és nagypolgársága szívesen vállalkozott (9. kép). A látvány nemcsak a közönségnek jelenthetett élményt, hanem az elit tagjainak is fontos lehetett egy-egy történelmi nagyság képében feltűnni, s egy rövidke időre azonosulni velük.²⁹

Összegzés

Az ünnepekhez kötődő – korabeli sajtótudósításokon alapuló – vázlatos társadalomtörténeti áttekintés alapján kibontakozott az, hogy a dualizmus idejének véleményformálói egy olyan középosztály, vagyis polgárság mellett tették le a voksukat, amely kezdeményezőkézsége révén képes az ország gyarapodását serkenteni. A remélt fejlődés előmozdításában kiemelt szerepet kapott a kultúra és a művelődés. A közvélemény elfogadta, hogy az állam működésének feltételeit a király, Ferenc József mint az alkotmányos rend őre biztosította. A magyar politikai vezetés (kormányzat) és a király közös célja az állam, a gazdaság működtetése, azonban a függetlenség eszményének fenntartásához hangsúlyosabban fordultak a magyar történelmi gyökerekhez és mintákhoz.³⁰ Az átnézett újságok beszámolóinak és véleményeinek tükrében az ország modern kori kiépítését, társadalmi, gazdasági változását – polgárosodását csakis a Szent István-i állam keretei között képzelték el.

29 Nagy Lázár: Szent István átveszi a kereszténység jelképét. *Vasárnapi Ujság*, 42. (1895. április 28.) 17. sz. 273.

30 A Szent István-napi beszámolók kapcsán a „felekezeti kérdés” némi antiklerikális (főpapságellenes) kritikával fűszerezett, de túlságosan ki nem élezett módon jelenik meg a sajtóban. Mindez a magyar középosztály hármás – katolikus, protestáns, izraelita – származási összetételére, illetve az ebből adódóan óhatatlanul felmerülő vallási súrlódások állandósuló társadalmi jelenlétére utal. A Szent István-nap körüli viták a századvégre „szabadkőműves” és „szocialista” jelzőkkel gazdagodtak. A kérdés közjogi-politikai szemléletű feltárására lásd Kovács 2022.

IRODALOMJEGYZÉK

- Agárdi 2015.** Agárdi Péter: *Nemzeti értékviták és kultúrafeldolgozások, 1847–2014.* Napvilág Kiadó, Budapest, 2015.
- Assmann 2018.** Assmann, Jan: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és a politikai identitás a korai magaskultúrákban.* (Ford.: Hidas Zoltán.) Atlantisz Kiadó, Budapest, C. H. Beck, München, 2018.
- Atkins 2016.** Atkins, Gareth (ed.): *Making and Remaking Saints in Nineteenth-century Britain.* Manchester University Press, Manchester, Manchester, 2016. (Manchester Religious Studies) <https://doi.org/10.7228/manchester/9780719096860.001.0001>
- Brock 2015.** Brock, Brian: Government, University and the Category of Religion: A Response from Critical Theology. In: Stack, Trevor – Goldenberg, Naomi – Fitzgerald, Timothy (eds.): *Religion as a Category of Governance and Sovereignty.* Brill, Leiden, Boston, 2015. (Supplements to Method & Theory in the Study of Religion 3.) 228–247. https://doi.org/10.1163/9789004290594_011
- Buzinkay 2016.** Buzinkay Géza: *A magyar sajtó és az újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig.* Wolters Kluwer, Budapest, 2016.
- Carlyle 1993.** Carlyle, Thomas: *On heroes, hero-worship, and heroic history.* University of California Press, Berkeley and Los Angeles CA, Oxford, 1993.
- Cservák 2002.** Cservák Csaba: A hatalommegosztás elmélete és gyakorlati megvalósulása. *Jogelméleti Szemle*, 3. (2002) 1. sz. <https://jesz.ajk.elte.hu/cservak9.html>; a letöltés időpontja: 2024. július 22.
- Eliade 1993.** Eliade, Mircea: *Az örök visszatérés mítosza avagy A mindenség és a történelem.* (Ford.: Pásztor Péter.) Európa Kiadó, Budapest, 1993.
- Hartog 2016.** Hartog, François: *A történetiség rendjei. Prezentizmus és időtápasztalat.* (Ford.: Lakatos Ágnes.) L'Harmattan Kiadó, Atelier Kiadó, Budapest, 2006. (Atelier füzetek 9.)
- Hont 1962.** Hont Ferenc (szerk.): *Magyar színháztörténet.* Gondolat Kiadó, Budapest, 1962.

- Jókai [1872–1873]1981.** Jókai Mór: Előszó. A jövő század regénye (1872–1874). I. kötet. In: D. Zöldhelyi Zsuzsa (szerk.): *Jókai Mór összes művei. Regények*. 18. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981.
- Kovács 2022.** Kovács Kálmán Árpád: A Regnum Marianum, a Regnum Christi és Res publica laico modo separata a protestáns közgondolkodásban (1884–1925). In: Klima Gyula (szerk.): *Regnum Marianum. Az eszme története, jelentősége és hatása*. Magyarországtudató Intézet, Budapest, 2022. 199–230. <https://doi.org/10.53644/MKI.RM.2022.199>
- Szabó 2009.** Szabó Ildikó: *Nemzet és szocializáció: A politika szerepe az identitások formálódásában Magyarországon, 1867–2006*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2009.
- Szabó 1983.** Szabó Miklós: Politikai gondolkodás és kultúra a dualizmus utolsó negyedszázadában. In: Hanák Péter – Mucsi Ferenc (szerk.): *Magyarország története 1890–1918. 2. javított kiadás*. Akadémiai Kiadó, 1983 (Magyarország története tíz kötetben 7/2.) 873–1002.

Hivatkozott sajtó

A Hon, Pesti Napló, Vasárnapi Ujság